

Η ΓΕΛΛΩ ΣΤΗ ΔΗΜΩΔΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ*

Ἡ παλαιότερη γνωστή μνεία γιὰ τὴν παιδοκτόνο δαίμονα Γελλῶ βρίσκεται στὴ φράση «Γέλλως παιδοφιλωτέρα»¹, πού φαίνεται νὰ ἀπευθύνῃ ἢ Σαπφῶ (ζ' - ς' π.Χ. αἰ.) ἐναντίον ἀντεράστριάς της, τὴν κατηγορεῖ δηλ. ὅτι δῆθεν ἀγαπᾶ τὰ παιδιά πῶς πολὺ καὶ ἀπὸ τῆ Γελλῶ. Ἐρμηνεύοντας τὴ φράση αὐτή, πού εἶχε γίνει παροϊμιώδης, ὁ Ζηγνόβιος γράφει: «Γελλῶ παιδοφιλωτέρα: Ἐπὶ τῶν ἀώρως τελευτησάντων, ἦτοι ἐπὶ τῶν φιλοτέκνων μὲν, τροφῆ δὲ διαφθειρόντων αὐτά. Γελλῶ γάρ τις ἦν παρθένος, καὶ ἐπειδὴ ἀώρως ἐτελεύτησε, φασὶν οἱ Λέσβιοι αὐτῆς τὸ φάντασμα ἐπιφοιτᾶν ἐπὶ τὰ παιδιά, καὶ τοὺς τῶν ἀώρων θανάτους αὐτῇ ἀνατιθέασιν»².

Κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους ἡ Γελλῶ ἐξακολουθεῖ νὰ ἀποτελεῖ μεγάλο φόβητρο γιὰ τὶς μητέρες. Ὁ Μιχαὴλ Ψελλὸς (ια' αἰ.), ἐρμηνεύοντας δημῶδεις δαιμονίες τῆς ἐποχῆς του, γράφει «Περὶ τῆς Γιλλοῦς» ὅτι αὐτὴ ἀναφέρεται σὲ ἀπόκρυφο ἑβραϊκὸ βιβλίον, ὅπου παρουσιάζονται τὰ δνόματα καὶ οἱ πράξεις τῶν δαιμόνων, ὡς «δύναμις τις πρὸς τὰς γενέσεις καὶ τὰς οὐσίας ἀντίθετος· αὐτὴ γοῦν τὰ τε κνοφοροῦμενα φησὶν ἀναιρεῖ, καὶ ὅποσα τῆς μήτρας διολισθήσοι καὶ χρόνος αὐτῆ τῆς ἀναιρέσεως ἐνιαύσιος ὄρισται· εἶτα δὴ δεσμεῖ αὐτὴν ἢ Ἀδράστεια»³. Ἀλλὰ ὅπως προσθέτει ὁ Ψελλὸς, «ἦ γε τήμερον ἐπέχουσα δόξα τοῖς γραῖδιόις τὴν δύναμιν ταύτην παρέχεται· πτεροῖ γοῦν τὰς παρηγηκνίας καὶ ἀφανῶς εἰσοικίζει τοῖς βρέφεσιν· εἶτα θηλάζειν ποιεῖ ταύτας καὶ πᾶσαν τὴν ἐν τοῖς βρέφεσιν ἀπορροφᾶν ὡσπερ

* Ἀνακοίνωση πού ξῆγε στὸ Ε' Διεθνὲς Κρητολογικὸ Συνέδριο ("Ἅγιος Νικόλαος, 25 Σεπτ. - 1 Ὀκτ. 1981). Ἡ μελέτη συμπληρώθηκε μὲ στοιχεῖα ἀπὸ μεταγενέστερη ἀποστολὴ μου στὴν ἐπαρχία Σητείας τὸ 1982.

1. Poetarum Lesbiorum fragmenta. Ed. Edgar Laber et Denys Pacc, Oxford 1963 2, σ. 101, ἀρ. 178.

2. Corpus Paraemiographorum Graecorum, ἐκδ. Leutsch-Schmeidewin, τόμ. I, Mildesheim 1958 2, σ. 58. Ὁμοίω γράφει καὶ ὁ Σουΐδας: «Γελλοῦς παιδοφιλωτέρα· αὐτὴ ἀώρος ἐτελεύτησε, καὶ τὸ φάντασμα αὐτῆς ἐδόκουν ἐπὶ τὰ παιδιά καὶ τοὺς ἀώρους θανάτους ἰέναι» (Suidae, Lexicon, ἐκδ. Adler, τόμ. I, Lipsiae 1928, σ. 512).

3. Κ. Σάθας, Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη, τόμ. 5 (Μιχαὴλ Ψελλοῦ, Ἱστορικοὶ λόγοι, ἐπιστολαὶ καὶ ἄλλα ἀνέκδοτα), ἐν Παρισίοις 1876, σσ. 572-573.

ύγρότητα' τὰ γούν' συντακέντα τῶν νεογνῶν Γιλλόβρωτα αἱ περὶ τὴν λεχῶ ὄνομάζουσιν»¹.

Ἦταν τόσο μεγάλος ὁ φόβος γιὰ τὴ Γελλῶ καὶ τόσο διαδεδομένη ἡ πίστη στὴν ὑπαρξή της, ὥστε ἡ Ἐκκλησία μὲ συμβουλές ἀλλὰ καὶ μὲ ἐπιτίμια προσπαθεῖ νὰ ἐξαλείψῃ τὴ δεισιδαιμονία αὐτή: «Καὶ τοῦτο πλάνη τοῦ διαβόλου εἶναι καὶ μὴν πιστεύετε ὅτι αἱ Γελλοῦσαι νὰ ἀναρροφῶσι τὸ αἷμα τῶν βρεφῶν καὶ νὰ τὸ θανατώσων»· «οἱ λέγοντες ὅτι αἱ στρίγγλαι εἰσὶ καὶ μορὰ καὶ Γελλοῦν καὶ στέργουν αὐτὰ καὶ λέγουν ὅτι ἀληθῆ εἰσιν, ἀνάθεμα»². Φαίνεται ἐξάλλου ὅτι μὲ τὸ ὄνομα Γελλοῦδες οἱ Βυζαντινοὶ δὲν ἐνοοῦσαν ἀπλῶς κάποιο δαιμόνιο, ἀλλὰ καὶ γρατδία καὶ γενικώτερα γυναικὲς ποὺ ἐπιδίδονταν στὴ μαγεία, ὅπως συμπεραίνεται ἀπὸ τοὺς Νομοκάνονες, στοὺς ὁποίους καθορίζεται ἡ ποινὴ γιὰ τὶς Γελλοῦδες ποὺ μετανοοῦν³.

Παρὰ τὶς συμβουλές ἕμως τῆς Ἐκκλησίας καὶ τὰ ἐπιτίμια, ἡ δεισιδαιμονία γιὰ τὴ Γελλῶ παρέμεινε τόσο βαθειὰ ριζωμένη στὴ λαϊκὴ ψυχῇ, ὥστε νὰ ἐπιζήσῃ μέχρι τοὺς νεώτερους χρόνους. Σήμερα ἡ πίστη γιὰ τὴν παιδοκτόνο δαίμονα, μὲ διαφορὲς παραλλαγές καὶ ἐννοιολογικοὺς συμφορμῶς, ἐξακολουθεῖ νὰ ὑπάρχῃ σὲ ὅλο σχεδὸν τὸν ἐλληνικὸ χῶρο καὶ κυρίως τὸ νησιωτικόν. Ἔτσι σὲ ἄλλα μέρη ἡ Γελλῶ θεωρεῖται Στρίγγλα, Λάμια ἢ κάποιο ἄλλο κακοποιὸ πνεῦμα ποὺ προκαλεῖ τὸ θάνατο τῶν παιδιῶν, ἀλλοῦ ταυτίζεται μὲ τὶς Νεράιδες ἢ νομίζεται εἶδος Νεράιδας καὶ ἀλλοῦ διατηρεῖ τὶς ιδιότητες καὶ τὸ ὄνομα τοῦ ἀρχαίου δαιμονίου, μὲ διαφορῶς διαλεκτικοὺς τύπους⁴.

Στὴν Κρήτῃ εἰδικώτερα, ποὺ ἀποτελεῖ τὸ χῶρο τῆς παρούσας ἔρευνας, τὸ

1. Κ. Σάθας, ὁ.π., σ. 573. Ἐνδείξεις ἀπὸ τὴν εἰκονογραφία πείθουν ὅτι ἡ Γελλῶ ἦταν γνωστὴ στὴν ἐλληνιστικὴ Αἴγυπτο ἤδη ἀπὸ τὸν 5ο μ.Χ. αἰώνα (βλ. Δ. Β. Οἰκονομίδου, Ἡ Γελλῶ εἰς τὴν ἐλληνικὴν καὶ ρωμαϊκὴν λαογραφίαν, Λαογραφία 30, 1975, σ. 272· πβ. καὶ Θεοχ. Μ. Προβατᾶκη, Τὸ «Πεδουλοχάρτι». Ἐνα ἄγνωστο χειρόγραφο ἐξορκισμῶν, Πρακτικὰ Β' Συμποσίου Λαογραφίας Βορειοελλαδικοῦ χώρου, ΙΜΧΑ, Θεσσαλονίκη 1976, σ. 407).

2. Φ. Κοκουλές, Περὶ τῆς τῶν ἀνήβων τροφῆς καὶ ἐπιμελείας παρὰ Βυζαντινοῖς, Ἐπετ. Ἐταιρ. Βυζ. Σπουδῶν ΙΔ' (1938), σσ. 328-329.

3. Στ. Κυριακίδης, Παρατηρήσεις εἰς τὰς Χιακὰς παραδόσεις..., Λαογραφία 8 (1921), σ. 479, σημ. 5.

4. Ν. Γ. Πολίτης, Τὰ ὀνόματα τῶν Νεράιδων καὶ τῶν Ἀνασκελάδων, Λεξιλογικὸν Ἀρχεῖον Ε' (1918), σ. 9 (= Τοῦ ἰδίου, Λαογραφικὰ Σύμμεικτα Δ', ἐν Ἀθήναις 1980-85, σσ. 496-497). Βλ. καὶ Δ. Β. Οἰκονομίδου, Αἱ περὶ Νεράιδων δοξασαίαι καὶ παραδόσεις τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ, Ἐπιστ. Ἐπετ. Φιλοσοφ. Σχολῆς Παν. Ἀθηνῶν, περ. δευτέρα, τόμ. ΚΔ' (1973-74), σσ. 337-355. Γιὰ τοὺς διαλεκτικοὺς τύπους τῆς λέξεως μὲ τὶς ἐπὶ μέρους νεοελληνικὰς σημασίες, βλ. λῆμμα Γελλοῦ, σὸ Ἱστορικὸν Λεξικὸν τῆς Νέας Ἑλληνικῆς τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τόμ. 4, τεύχ. β', ἐν Ἀθήναις 1980, σσ. 295-296.

ἀρχαῖο ὄνομά της ἢ παιδοκτόνος δαίμων διασώζει στὶς ἀνατολικὲς ἐπαρχίες, ἐνῶ στὶς κεντρικὲς καὶ δυτικὲς ταυτίζεται ἢ συμφύρεται καὶ ἐκεῖ ἐννοιολογικὰ μὲ τὶς Νεραΐδες ἢ μὲ ἄλλα δαιμόνια.

Σύμφωνα μὲ μιὰ παράδοση ἀπὸ τὴν Κρήτη, ποὺ δημοσίευσε ὁ Ν. Γ. Πολίτης, «οἱ Νεραΐδες πᾶνε τὴ νύχτα στὰ σπύτια δίχως νὰ φαίνονται καὶ ὅπου εἴθρον μικρὰ παιδιὰ νὰ κοιμοῦνται ἀφύλαγα τοὺς ρουφοῦν τὸ αἷμα. Αὐτὰ τὰ δυστυχισμένα παιδιὰ εἶναι κίτρινα καὶ ἀδύνατα καὶ τὰ λέν' νεραΐδογλυμμένα»¹.

Στὴ Μᾶζα Ροδοβανίου Χανίων «ἄμα κιανιάς² τῇ ποθαίνανε τὰ κοπέλια, ἐλέγανε πὸς τὰ κατάλυε ἡ Νεράγδα... Κάθε ἄνθρωπος ἔχει μιὰ Νεράγδα... Ἡ γυναίκα ἔχει Νεράγδο καὶ ὁ ἄντρας ἔχει Νεράγδα. Ἄμα δὲν ἤθελα νὰ συμπήσουνε³, πήγαινε ὁ Νεράγδος καὶ κατάλυε τὸ παιδί»⁴.

Στὴν Κουμάσα Ἑρακλείου ὁ θάνατος τῶν παιδιῶν ἀποδίδεται στοὺς «φασκελωμένους», δηλ. σὲ δαίμονες⁵, ἐνῶ στὴν Ἁγία Παρασκευὴ τοῦ ἴδιου νομοῦ στὸ «ἀερικὸ», ποὺ ἐμφανίζεται μὲ μορφή «λούπη», δηλ. ἀρπακτικοῦ ὄρνεου⁶.

Στὴν περιοχή Μεραμπέλλου Λασιθίου, αἰτία τοῦ ἀποπνιγμοῦ τῶν βρεφῶν θεωρεῖται ἡ «Μουσουμπιά» ἢ «Μαροῦ», «ἄγρια κακὴ γυναίκα μὲ σουβλερὰ νύχια ποὺ πνίγει τὰ μωρὰ»⁷. Ὁμοίως Μουσουμπιά ὀνομάζεται καὶ στὴν Παχειὰ Ἄμμο Ἑραπέτρας ἢ Νεραΐδα ποὺ ἀπήγαγε τὴ νύχτα τὰ μωρὰ⁸. Μουσουμπιά ἐπίσης ἡ Μαρούσα λέγεται καὶ στοὺς Ἀποστόλους Ἑρακλείου ἢ προσωποποιημένη αἰτία τοῦ θανάτου τῶν παιδιῶν, ἰδίως τῶν βρεφῶν⁹.

1. Ν. Γ. Πολίτης, Παραδόσεις, ἐν Ἀθήναις 1904, Μέρος Α', σ. 440, ἀρ. 747.

2. κάποιος (βλ. Γ. Ν. Χατζιδάκι στὴν Ἀθηνᾶ, τόμ. 25, 1913, σ. 320).

3. ταιριάσουν' συμπῶ = ὠφελῶ, βοηθῶ (Γ. Ν. Χατζιδάκις, Γλωσσικαὶ παρατηρήσεις, Ἀθηνᾶ 29, 1917, σσ. 197-198).

4. ΚΑ. (=Κέντρον Ἑρευνῶν Ἑλληνικῆς Λαογραφίας) χρο ἀρ. 2798, σ. 35 (συλλ. Γ. Ν. Αἰκατερινίδης, 1964). Πβ. Π. Βαβουλέ, Παρατηρήματα... Κρητικὰ Χρονικά, Β' Λαογραφικὸν Παράρτημα, Ἑρακλείον Κρήτης 1957, σ. 23.

5. ΚΑ. χρο ἀρ. 2858, σ. 38 (συλλ. Ἐ. Κογκάκης, 1964). Ἡ χρῆση τῆς λ. «φασκελωμένος» γίνεται μὲ ὑβριστικὴ ἔννοια (πβ. Ν. Γ. Πολίτου, Ὑβριστικὰ σχήματα, Λαογρ. Σύμμ. Β', ἐν Ἀθήναις 1975², σ. 386).

6. ΚΑ. χρο ἀρ. 2846, σ. 16 (συλλ. Ἀριστ. Χουρδάκης, 1964). Ὁ λούπη εἶναι σαρκοφάγο ὄρνεο, εἶδος γυπαετοῦ (βλ. Μ. Πιττακάκη, Τὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα τῆς Ἀνατ. Κρήτης, Ἀθήνα 1984, σ. 561, στὸ λῆμμα).

7. ΚΑ. χρο ἀρ. 1105, σσ. 310-311 (συλλ. Μαρία Λιουδάκη, 1937)· πβ. ΙΑ. (=Κέντρον Συντάξεως Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν) χρο ἀρ. 611, σ. 99.

8. ΣΑ. (=Σπουδαστήριον Λαογραφίας Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν) χρο ἀρ. 99, σ. 12 (συλλ. Μαρία Τωμαδάκη, 1966).

9. ΚΑ. χρο ἀρ. 2767, σ. 11 (συλλ. Ἐμμ. Σαμπαθανάκης, 1963. Πβ. καὶ Εὐαγγέλιος Φραγκάκι, Ἡ δημόδης ἱατρικὴ τῆς Κρήτης, Ἀθήναι 1978, σσ. 68 καὶ 229. Μουσουμπιά

Στὴν περιοχή τῆς ἐπαρχίας Σητείας ὁμοῦ γίνεται λόγος καθαρὰ γιὰ Γελλῶ. Στὴ Σκοπὴ π.χ. πιστεύουν ὅτι τὸ ἄρρωστο παιδί «τὸ τρῶνε οἱ Γελλοῦδες καὶ λιώνει σιγά-σιγά σὰν τὸ κερί»¹. Στὶς Λιθίνες διηγοῦνται ἐπίσης γιὰ Γελλοῦδες, ποὺ τὶς φαντάζονται ὡς «γυναῖκες ποὺ ἔχουνε μαῦρες φουσκες στὸ στόμα»², καὶ «τρῶνε τὰ κοπέλια, τρῶνε τὰ δῆα»³. Γενικὰ πιστεύεται στὴ Σητεία ὅτι οἱ Γελλοῦδες ρουφοῦν τὸ αἷμα ἀπὸ τὰ θύματά τους⁴.

Σχετικὴ μὲ τὴν ἀντίληψη αὐτὴ εἶναι μιὰ παράδοση στὴν περιοχή τοῦ Χαμαιζίου (Σητείας) γιὰ «Γελλοῦδόσπηλιο», «σπήλαιο μὲ ἀπολιθώματα στοὺς τοίχους σὲ σχῆμα γυναίκας. Πιστεύουν ὅτι εἶναι οἱ Γελλοῦδες, ποὺ πήγαιναν καὶ ξερονοῦσαν τὸ αἷμα ποὺ ἔπιναν τὴ νύχτα ἀπὸ τὰ μικρὰ παιδιὰ. Ὁ Θεὸς ἐλυπήθητε τὰ παιδιὰ καὶ τσί'καμε πέτρες»⁵. Ὁμοια παράδοση γιὰ «Γελλοῦδόσπηλιο» ὑπάρχει καὶ

στὴν Κρήτη λέγεται καὶ ἡ ἀποπληξία, ὑπάρχει δὲ ἡ κατάρα «Μουσουμπιά νὰ σοῦ ῥθει» (Ιλ. χρο ἀρ. 323, σ. 88, καὶ ἀρ. 473, σ. 76). Ἐὰν καὶ ἡ ἐτυμολογία καὶ ἐρμηνεία τῆς λ. παρουσιάζει προβλήματα, ἡ Μουσουμπιά (ἢ Μαρού, Μαρούσα κ.τ.δ.) μπορεῖ νὰ ταυτισθῆ μὲ τὴν ἀρχαία Ἐμπούσα, ἕνα ἀπὸ τὰ φάσματα τῆς Ἐκάτης, ἡ ὁποία ἐννοιολογικὰ ἀπὸ πολλοὺς σχετίζεται μὲ τὴ Γελλῶ. Ὁ Κ. Α. Ρωμαιοῦ π.χ., σὲ μελέτη του γιὰ τοὺς Καλικαντζάρους (Μικρὰ Μελετήματα, Θεσσαλονίκη 1955, σ. 294) δέχεται ὅτι ἡ Γελλῶ ἦταν ἄλλη ὑπόσταση τῆς Ἐκάτης ἢ ἕνα ἀπὸ τὰ σχετικὰ φάσματα. Στὸν Ἡσύχιον ἀναφέρεται: «Γελ(λ)ῶ εἰδῶλον Ἐμπούσης τὸ τῶν ἀώρων, τῶν παρθένων». Πβ. καὶ Φ. Κουκουλέ, Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμὸς, τόμ. Α' Π, ἐν Ἀθήναις 1948, σ. 254.

1. Κλ. χρο ἀρ. 2808, σ. 43 (συλλ. Ν. Ρουσομουστακάκης, 1963).

2. Γ. Ν. Αἰκατερινίδης, Δημῶδεις παραδόσεις ἐκ τῶν περιφερειῶν Σητείας καὶ Μεραμβέλλου, Κρητικὴ Πρωτοχρονιά 1964, σ. 118.

3. Κλ. χρο ἀρ. 3205, σ. 267 (συλλ. Γ. Ν. Αἰκατερινίδης, 1967).

4. Εἰρήνη Παπαδάκη, Λόγια τοῦ Στετακοῦ λαοῦ, Ἀθήναι 1938 (φωτομ. ἀνατύπωση, Ἀθήνα 1975), σ. 135. Βλ. καὶ Εὐαγγελίας Φραγκάκι, δ.π., σ. 68. Ἀπὸ τὴν ἀντίληψη αὐτὴ προέρχονται οἱ φράσεις: «Ἔ! τὸν κακομοῖρη. Αὐτὸ τότε τρῶνε οἱ Γελλοῦδες καὶ δὲν κάνει χαέρι» (=προκοπὴ) (Κλ. χρο ἀρ. 3205, δ.π., σ. 25) καὶ: «Δὲν ἔχει χαέρι ἀπάνω τση, λὲς καὶ τὴν ἀνεγλύψανε οἱ Γελλοῦδες» (Κλ. χρο ἀρ. 3205, δ.π., σ. 173). Πβ.: «Τὸν ἔφαγε ἡ Γελλοῦ» (Κύθηρα· βλ. Ν. Γ. Πολίτου, Παροιμίαι, τόμ. Γ', ἐν Ἀθήναις 1901, σ. 658). Ἡ προσωμίαι «Γελλοῦ» θεωρεῖται στὴν περιοχή τῆς Σητείας ὕβρις καὶ προσάπτεται σὲ κακὴ καὶ δύστροπη γυναῖκα. Ἡ ἀντίληψη αὐτὴ εἶναι παλαιά, ὅπως δείχνουν καὶ οἱ στίχοι στὸν Φορτουνάτο (ἔκδοση Στ. Εανθουδίδου, στ. Α' 317):

Πάγω λοιπὸν μὰ τρέμονσι τ' ἀτζά μου ἴπο τὴν πείνα,
νὰ πὰ γυρεῖω μὴ Γελλοῦ, ρουφιάνια καὶ ξοξίνα.

Βλ. καὶ Γ. Κ. Σπυριδάκη, Ἐξορκισμοὶ καὶ μαγικοὶ κατάδεσμοι ἐκ κρητικῶν χειρογράφων, Ἐπετ. Λαογρ. Ἀρχείου, ἔτ. Γ'-Δ' (1941-1942), σ. 72.

5. Εἰρήνη Παπαδάκη, δ.π., σ. 135. Βλ. καὶ Ἐλενοῦ Κ. Πατάκη, Ὀνό-

στις Λιθίνες. Αναφέρεται σὲ σπήλαιο πού βρίσκεται στὴν τοποθεσία «Στοῦ Παλαίτσα τῆ Ρίζα», σὲ ἀπόσταση τριῶν περίπου χιλιομέτρων ἀπὸ τὸ χωριό, σὲ βάθος δυσπρόσιτης χαράδρας¹ (Εἰκ. 1).

Σὲ ἄλλες διηγήσεις οἱ Γαλλοῦδες θεωροῦνται γυναῖκες «ποῦ φταρμίζουνε, τρῶνε ἀπὸ κακία ἢ ἀπὸ ἀγάπη»², γι' αὐτὸ καὶ ἀναφέρονται σὲ γηθειές (ἐπωδές) κατὰ τῆς βασκανίας:

*Ἡ Παναγιά ἢ Δέσποινα ἐλούστη, ἐχτενίστη,
στὸ χρυσὸ τῆς θρονιῆ ἐκάτσε,
καὶ περάσανε οἱ Γαλλοῦδες, οἱ χειλοῦδες,
οἱ κακὲς μελανοχεῖλες...*³

Γιὰ προφύλαξη ἀπὸ τὴν παιδοκτόνο δαίμονα ἢ ἐξουδετέρωση τῆς ὀλέθριας ἐπιρροιάς τῆς, πολλὰ εἶναι τὰ μέσα, μαγικοῦ κατὰ βάση περιεχομένου, πού χρησιμοποιοῦνται. Τὰ πιὸ συνηθισμένα προστατευτικὰ μέσα ἀποτελοῦν καὶ ἐδῶ μικροὶ σταυροί⁴, καθὼς καὶ φυλαχτά, πού κατασκευάζονται μὲ ποικίλους τρόπους καὶ τοποθετοῦνται στὰ ρουχαλάκια τοῦ βρέφους⁵.

Ἐναν ἀπλούστατο τρόπο κατασκευῆς φυλαχτοῦ ἀποτελεῖ ἡ ἀναγραφή σ' ἓνα κομμάτι χαρτιοῦ διαφόρων μαγικῶν συμβόλων ἢ κειμένων. Στὸ Καρύδι τῆς Σητείας, π.χ., «σ' ἓνα χαρτὶ γράφουνε μιὰ πεντάλφα καὶ τὸ κάνουνε φ'λακτάρι τοῦ κοπελιοῦ καὶ τὸ φοράει»⁶.

Ἐπὶ τοῦ ἑξῆς καὶ ἄλλοι λιγότερο ἢ περισσότερο σύνθετοι τρόποι γιὰ τὴν

ματα σπηλαίων τῆς Κρήτης σχετικὰ μὲ θρύλους καὶ παραδόσεις, Κρητολογία V (1977), σ. 167. Γιὰ τὸν «Γαλλοῦδοσπληνιο» στὸ Χαμαίκι τῆς Σητείας (στὸ ὕψωμα «Λιόπετρο») βλ. στὸ ἔργο: Βασίλη Γ. Χαρωνίτη, Ἡ Κρήτη τῶν θρύλων, τόμ. Β', ἐκδόσεις Σμυρνιατάκης (Ἀθήνα 1988), σσ. 243-247 (λογοτεχνικὴ περιγραφή, μὲ μιὰ ἐξοριστικὴ εὐχή ἀπὸ τὸ νομὸ Λασιθίου, γιὰ «Γαλλοδιασμένα» παιδιά, στίς σσ. 244-45).

1. Κλ. χρο ἀρ. 4167, σσ. 3-4, 15 κ.ά. (συλλ. Γ. Ν. Αἰκατερινίδης, 1981).

2. Εἰρήνη Παπαδάκη, ὅ.π., σ. 135.

3. Εὐαγγελία Κουτουλάκη, Γηθειές ἐκ Κριταῆς Κρήτης, Λαογραφία 20 (1962), σ. 196, ἀρ. 1. Παραλλαγή τῆς ἐπωδῆς βλ. στὸν ἴδιο τόμο, σ. 197, ἀρ. 2· βλ. καὶ Γ. Περᾶκη, Δημῶδες ἱατρικὴ, Ἀμάθεια Α' (1970), σ. 57, ἀρ. 3.

4. Γιὰ τὴ χρήση τοῦ σταυροῦ πρὸς φύλαξη κλπ. τῶν παιδιῶν βλ. Ἀννας Παπαμίχαήλ-Κουτρούμπα, Τέχνη καὶ ζωή... Α', Τὸ σταυροσχῆμον ἢ σταυροειδές, Τεύχος 1, Ἀθήνα 1980, σσ. 114 κέξ.

5. Πβ.: «Πήγγαινε (ἢ Μουσουμπιά) στὰ μωρὰ τὴ νύχτα. Ἄν δὲ φορούσανε φ'λακτάρι τὰ παίρνε καὶ ἀνὲ φορούσανε λύσσαγε ἀπὸ τὸ κακό τῆς...» (Σλ. χρο ἀρ. 99, ὅ.π., σσ. 12-13).

6. Κλ. χρο ἀρ. 3205, ὅ.π., σ. 183. Γιὰ τὴ γενικώτερη μαγικὴ σημασία κλπ. τῆς πεντάλφας βλ. Ν. Γ. Πολίτου, Λαογραφικὰ Σύμμεκτα Γ', ἐν Ἀθήναις 1931, σσ. 179-183.

Εικ. 1. 'Ο «Γελλουδόςπηλιος» (κάτω δεξιά) στις Λιθίνες Σητείας.

κατασκευή φυλαχτού. "Έτσι στὶς Μαργαρίτες τοῦ Ρεθύμνου «παίρνουν ἕνα κομμάτι πρόσφορο καὶ τὸ βάζουνε σ' ἕνα μπλέ πανὶ καὶ τὸ κόβουνε, νά 'χει τρεῖς γωνίες . . . Βάζουνε ἀκόμη ἄνθη Ἐπιταφίου, τρίχες ἀπὸ τὰ γένηια τοῦ δεσπότη, ἀπὸ τὸ πετραχειλί τοῦ παπᾶ ἕνα κρουσιδάκι ¹, σκόροδο καὶ μεγαλοπεφτιανὸ ² ἀντίδωρο, ἕνα ψιχαλάκι ³ κάρβουνο, μιὰ καρφίτσα καὶ λουλάκι καὶ τὰ ράβουνε καὶ κάνουνε μιὰ θελίτσα καὶ τὸ τσητῶνεῖς ⁴ μὲ μπλέ λογάδι ⁵ στὸ μπέτη ⁶ τοῦ κοπελιῦ» ⁷.

Στὸ Κουστογιέρακο Χανίων, γιὰ ἐξουδετέρωση τῆς δαίμονος, ἡ ὁποία εἶχε θανατώσει τὰ προηγούμενα παιδιά ἐνὸς ζεύγους, ὁ ἄντρας «πῆγε καὶ πῆρε ἀπὸ σαράντα μονοστέφανα ⁸ ἕνα δεκάρι ⁹, ἕνα κοσάρι ¹⁰, τὰ ζητοῦσε, καὶ ἔδωσε στὸ χρυσικὸ καὶ τὰ 'χρυσε κ' ἔκαμε ἕνα σταυρὸ καὶ μετὰ ὅταν ἔμεινα ἔγκυα (ἀφηγεῖται ἡ γυναίκα του) τὸν ἐφοροῦσα καὶ ὅταν γεννήθηκε τὸ παιδί τὸν ἔβαλα σ' αὐτό» ¹¹.

Στὴ Μάζα Ροδοβανίου, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ σταυρὸ κλπ. προστατευτικὰ μέσα, συνηθίζουν καὶ τρισάγια πάνω στὸ δῶμα τοῦ σπιτιοῦ, γιὰ νὰ ἐμποδίσουν τὴν κακοποῖο Νεράιδα νὰ μπῆ μέσα καὶ ἀκόμη «φράσσουν τὰ δώματα μὲ θύμους, μὲ κλαδιά, γιὰ νὰ μὴν πηγαίνουν καὶ πατοῦν στὸ δῶμα ποὺ εἶχαν κάμει τὸ τρισάγιο, μέχρι νὰ γλιτώσουν τὰ παιδιά, νὰ μεγαλώσουν», ὅποτε δὲν μπορεῖ πλέον νὰ τὰ πειράξῃ ἡ Νεράιδα ¹².

1. κομμάτι ἀπὸ κρούσσα (κρόσσα).

2. τῆς Μεγάλης Πέμπτης.

3. κομματάκι (βλ. D. Georgacas, στὸ Orbis IV, 1955, σσ. 103-104).

4. τοποθετεῖς (κυρίως: τεντάνω· γιὰ τὴ λ. βλ. Ν. Ἀνδριώτη, Ἑτυμολογικὸ λεξικὸ τῆς κοινῆς νεοελληνικῆς, Θεσσαλονίκη 1983, σ. 380).

5. νῆμα (βλ. Γ. Ν. Χατζιδάκι στὴν Ἐθνη, τόμ. 29, 1917, σ. 183).

6. μπέτης = στῆθος. Εἰδικότερα γιὰ φυλαχτὰ (χαμαίλια) στὴν Κρήτη βλ. Εὐαγγελίας Φραγκάκι, Λαϊκὴ Ιατρικὴ, ἔ.π., σσ. 224-231.

7. ΚΑ. χφο ἀρ. 3359, σ. 109 (συλλ. Γ. Ν. Αἰκατερινίδης, 1968).

8. Δηλ. ἀπὸ ἀντρίγυνα, ποὺ ἄνδρας καὶ γυναίκα δὲν εἶχαν ξαναπαρτροφῆ. Γιὰ τὴ σημασία τοῦ ἀριθμοῦ σαράντα βλ. Γ. Κ. Σπυριδάκη, Ὁ ἀριθμὸς τεσσαράκοντα παρὰ τοῖς βυζαντινοῖς καὶ νεωτέρους Ἑλλησι, ἐν Ἀθήναις 1939 (Φιλοσοφικὴ Βιβλιοθήκη, ἀρ. 4). Πβ. καὶ Μ. Πυτικάκης, ἔ.π., σ. 948, λ. σαρανταστέφανο, τό.

9. δέκα δραχμές.

10. εἴκοσι δραχμές· «κοσάρι» λέγεται καὶ ἕνα χρυσὸ τουρκικὸ νόμισμα· κατ' ἐπέκταση ὀνομάζεται ἔτσι καὶ ἄλλο εἶδος χρυσὸ νόμισμα, ποὺ χρησιμοποιεῖται στὴν κατασκευὴ περιδεραιοῦ (Μ. Πυτικάκης, ἔ.π., σ. 48, στὸ λ.).

11. ΚΑ. χφο ἀρ. 2798, ἔ.π., σ. 143.

12. ΚΑ. χφο ἀρ. 2798, ἔ.π., σσ. 35-36. Ἡ ἐνέργεια νὰ δημιουργοῦν ἐμπόδια στὰ δώματα (χωμάτινες ἐπίπεδες στέγες) μὲ θύμους (θάμνους), κλαδιά κ.ά. τρόπους, θυμίζει ἀνάλογες μαγικὰς πράξεις, ὅπως π.χ. εἶναι τὸ ζώσιμο μὲ κερωμένο νῆμα μιᾶς ἐκκλησίας ἢ καὶ ὀλόκληρου συνοικισμοῦ, σὲ περίπτωσι ἐπιδημίας κλπ. Θυμίζει ἐπίσης τὸν ἀρχαῖο περισχοινισμό, ποὺ γινόταν σὲ ὀρισμένες περιστάσεις ἢ ἐποχές· βλ. σχετικὰ: Γ. Α. Μέγα, Παραδόσεις περὶ ἀσθενειῶν, Λαογραφία 7 (1923), σσ. 492-493· πβ. καὶ Ν. Γ. Πολίτου, Παραδόσεις Β' (1904), σ. 1300 (ἀπόφραξῆ εἰσόδου μάντρας μὲ ἀσπαραγγίς, γιὰ νὰ μὴν μπαίνουν οἱ καλικαντζαράιοι). Τὸ 1964,

Ἐνίοτε οἱ προσπάθειες γιὰ ἐξουδετέρωση τῆς δαίμονος εἶναι περισσότερο πολυπλοκές. Ἔτσι, σύμφωνα μὲ μιὰ παράδοση ἀπὸ τὸ χωριὸ Ἀπόστολοι Πεδιάδος Ἡρακλείου, ὅταν μιᾶς μάνας πέθαναν ἔντεκα στὴ σειρά παιδιά, οἱ δικοί της κατέφυγαν σὲ κάποιον μάγο τῆς περιοχῆς, ὁ ὁποῖος, ἀφοῦ ἀπέδωσε τὴ συμφορὰ στὴ Μουσουμπιά, «διέταξε καὶ πῆραν ἑννέα κομμάτια σίδερο πὸν προήρχετο ἀπὸ ἑννέα Μαρῖες. Τὸ σίδερο αὐτὸ τὴν ἡμέρα τῆς Μεγάλης Παρασκευῆς τὸ πῆραν σὲ σιδηρουργὸ καὶ αὐτὸς μὲ μιὰ πυρὰ (μιὰ φορὰ μπῆκε στὸ καμίνι) ἔκαμε ἕναν κρόκο. Μετὰ ἀπὸ σκελετὸ γαῖ-δουριοῦ πῆραν τὴ λεκάνη καὶ μαζὶ μὲ τὸν κρόκο ἔκαμαν ἕνα φυλαχτὸ καὶ εἶχε στὴ μέση μιὰ τρύπα. Τὸ παιδί, ἀμέσως μετὰ τὴ γέννησή του, πέρασε μέσα ἀπὸ τὴν τρύπα αὐτὴ πὸν κρατοῦσαν δύο Μαρῖες κάτω ἀπὸ τὴ λεχῶ. Τὸ παιδί ἐβαπτίσθη ἀμέσως.

Ἐν τῷ μεταξὺ εἶχαν βρεῖ μιὰ χελώνα πὸν τὴν κρατοῦσαν μέσα σ' ἕνα τσικάλι. Τὴν ἔσφαξαν μὲ μαυρομάνιμο μαχαίρι καὶ ἔδωσαν ἑννέα σταγόνες αἷμα στὴ μάνα μαζὶ μὲ κρασί καὶ τὸ ἤπιε. Μὲ τὸ αἷμα ἄλειψαν ἐπίσης τὸ στῆθος τῆς γυναίκας καὶ τὶς θηλές. Μὲ τὸ μαυρομάνιμο μαχαίρι χαράξανε κύκλο ἐντὸς τοῦ σπιτιοῦ στὴν ἀνατολική του πόρτα καὶ ἀμέσως μετὰ στὴν εἴσοδο καὶ μέσα στὸν κύκλο ἔσκαψαν καὶ ἔθαψαν τὴ χελώνα. Ὅλα ἔγιναν νύχτα μὲ κλειστὲς πόρτες καὶ παράθυρα καὶ σιγή. Ὅταν ὅλα αὐτὰ ἔγιναν, ἀκούστηκε φοβερὸ τράνταγμα στὸ παραθύρι, ἀπόδειξε ὅτι ἔφυγε ἡ Μουσουμπιά». Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ ἡ γυναίκα κατόρθωσε μετὰ νὰ ἀποκτήσῃ ὀκτὼ παιδιά, τὰ ὁποῖα ἔζησαν ὅλα, «πλὴν ἑνὸς διδύμου, γιὰτὶ δὲν ἦτο δυνατὴ ἡ ἐκτέλεσις καὶ εἰς τὰ δύο παιδιά ὄλων τῶν παραπάνω»¹.

Ὅπως εἶναι φανερό, ἡ ὅλη μαγικὴ πράξις πὸν περιγράφηκε, ἐνισχύεται μὲ πολλὰ ἐπὶ μέρους μαγικὰ στοιχεῖα, ὅπως τὸ μαυρομάνιμο μαχαίρι², τὸ αἷμα τῆς χελώνας³, τὸ πέρασμα ἀπὸ κύκλο⁴ καὶ ἡ σιγή⁵.

σὲ λαογραφικὴ ἀποστολὴ μου στοὺς Παρανύμους Ἡρακλείου, παρακολούθησα (φωτογράφηση-κινηματογράφηση) περιστοιχισμό τοῦ χωριοῦ, γιὰ νὰ σταματήσῃ ὁ ἰσχυρὸς ἄνεμος, πὸν ἐμπόδιζε τὸ λίκνισμα τῶν δημητριακῶν (Κλ. χρο ἄρ. 2884, σσ. 56-57, ἄρ. κινηματογραφῆσεως 19).

1. Κλ. χρο ἄρ. 2867, σσ. 11-13 (συλλ. Ἐμμ. Σαμπαθιανάνης, 1964).

2. Βλ. Ἀ ν ν η ς Π α π α μ ι χ α ἦ λ, Ἡ χρῆσις τῶν μετάλλων εἰς μαγικάς, δεισιδαίμονας καὶ ἄλλας ἐνεργείας εἰς τὸν κοινωνικὸν βίον τοῦ λαοῦ, Ἐπετ. Λαογρ. Ἀρχείου ΙΖ' (1964), σσ. 68 κέξ.

3. Αἷμα ἢ καύκαλο κλπ. χελώνας ἀναφέρεται πολλὰς φορὰς σὲ μαγικὰς πράξεις καὶ ἐνεργείας· βλ. π.χ. Λαογραφία 6 (1917), σ. 659, τόμ. 8 (1921), σ. 329 κ.ά.

4. Πρόκειται καὶ ἐδῶ γιὰ εἶδος τρυποπεράσματος, γιὰ τὸ ὁποῖο βλ. Γ. Α. Μ έ γ α, Μαγικὰ καὶ δεισιδαίμονες συνήθειαι πρὸς ἀποτροπὴν ἐπιδημικῶν νόσων, Ἐπετ. Λαογρ. Ἀρχείου, ἔτ. 5-6 (1943-44), σσ. 32-34 (=Λαογραφία 25, 1967, σσ. 507-509)· πβ. Τοῦ Ἰ δ ί ο υ, Παράδοσις περὶ ἀσθενειῶν, ὁ.π., σσ. 499-503.

5. Ἡ σιγή ἔχει τὴ βαθύτερη ἔννοια νὰ ἐμποδισθῇ ἡ διατάραξις τοῦ τυπικοῦ τῆς τελετουργικῆς πράξεως, ὥστε νὰ μὴ ματαιωθῇ ὁ ἐπιδικώμενος σκοπός. Γενικώτερα, πιστεύεται ὅτι ἡ

Για εξουδετέρωση τῆς Γελλοῦς, ὅπως καὶ ἄλλων δαιμονίων ἢ ἀκόμη καὶ επικίνδυνων ἔρπετων, χρησιμοποιοῦνται ὡς ἀποτρεπτικά καὶ διάφορες γηθειές. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ παρακάτω, ποὺ ἐκφωνοῦσαν ὡς εἶδος προσευχῆς πρὶν πέσουν γὰρ νὰ κοιμηθοῦν στὸ ὑπαίθρο, κυρίως στὰ ἀλώνια, τοὺς θερινοὺς μῆνες:

Ἄϊ - Γιώργη μετὰ σοῦ
καὶ κυρὰ πεντακλήσοῦ,
δένε καὶ χαλίνωνε
τὸ Βραχνά¹ καὶ τὴ Γελλοῦ,
τὸν ὄφι καὶ τὴ λόχεντρα²,
τὸ σκορπιὸ καὶ τὴ σκουλόπετρα³,
τὸ μαυρογαλίδι⁴ καὶ τὸ κολοβελονίδι⁵,
τὸ μικρὸ τὸ λιακονάκι⁶

σιωπὴ ἐνισχύει τὴ δύναμη τοῦ τελετουργοῦ (ἱερέα, μάγου κλπ.) γιὰ τὴν ἐκπλήρωση ἐπιθυμιῶν πέραν τοῦ ἀνθρωπίνως δυνατοῦ καὶ τὴν ἀμνηστία ἐπαφῆς του μὲ ὑπερφυσικὲς δυνάμεις (βλ. Γ. Ν. Αἰκατερινίδου, Τὸ «ἀμίλητο νερό» εἰς τὸν βίον τοῦ λαοῦ, Ἑπετ. Λαογρ. Ἀρχείου 15-16, 1964, σ. 45).

1. Βραχνάς ἢ Βραχνιάς εἶναι ἡ προσωποποίηση τοῦ νυκτερινοῦ ἐφιάλτη, τῆς ἀνήσυχης ἀφύπνισης τοῦ κοιμωμένου· βλ. σχετικὰ Ν. Γ. Πολίτου, Δοξασαία περὶ ἐφιάλτου, Λαογραφία 1 (1909), σσ. 361-363. Εἰδικὰ γιὰ τὴν Κρήτη βλ. Εὐαγγελίας Φραγκάκι, Ἡ δημώδης ἱατρικὴ τῆς Κρήτης, ἔ.π., σσ. 179-180. Γιὰ τὴν ἱατρικὴ ἐρμηνεία τοῦ φαινομένου βλ. Δ. Κορρέτα, Ὁ ἐφιάλτης. Συμπτωματολογία-Παθογένεια. Στὸν τόμο (τοῦ ἰδίου): Ψυχανάλυσις - Ψυχιατρικὴ, Νευρολογία, Ἀθῆναι 1975, σσ. 66-90.

2. Λόχεντρα = ὄχεντρα, ὄχια (ἔχιδνα ὁ ἀμμοδύτης· βλ. Εὐαγγελίας Φραγκάκι, Περὶ «δακνόντων ζώων» στὴν Κρήτη, Κρητικὴ Ἑστία, τεύχ. 214, 1977, σ. 593).

3. σκουλόπετρα = εἶδος ἀράχνης (πβ. Μ. Πιτυκάκη, ἔ.π., σ. 980, λ. σκουλοπετρίδα· σκουλόπετρα λέγεται κυρίως στὴ Δ. Κρήτη· βλ. Γ. Παγκάλου, Περὶ τοῦ γλωσσικοῦ ἰδιώματος τῆς Κρήτης, τόμ. 5β, ἐν Ἀθῆναις 1969, σ. 278).

4. μαυρογαλίδι = εἶδος ἀράχνης.

5. κολοβελονίδι = εἶδος ἔρπετοῦ.

6. λιακονάκι· ὑποκοριστικὸ τοῦ λιακόνι, τὸ ὁποῖο θεωρεῖται δηλητηριῶδες (βλ. Ἐλεῦθ. Κ. Πατάκη, Τὸ λιακόνι τῆς Κρήτης στὴ Λαογραφία, Κρητολογία 9, 1979, σσ. 99-118. Πβ. Ἀχ. Δημητροπούλου, Οἰκολογικὸ ὄδοιπορικὸ στὴν Κρήτη. Περιοδ. «Ταξιδεύοντας», ἀρ. 42, 1980, σσ. 40, 45).

Ἀντίθετα μὲ τὸ συγκεκριμένο ἔρπετό, στὴν Κρήτη γενικὰ πιστεύεται ὅτι δὲν ὑπάρχουν ἰοβόλα φίδια. Σύμφωνα μὲ μιὰ παράδοση: «Ὁ ἅγιος Παῦλος ἐλευτέρωσε τὴν Κρήτη ἀπὸ ἀρκοῦδες, λύκους καὶ ὄλα τ' ἄλλα θηρία, μὰ οὔτε φίδια φαρμακερὰ ἄφησε. Ὅταν ἤρθε στὴν Κρήτη τὸν ἐδάγκασε ἓνα φίδι, καὶ ἂν καὶ ἦταν φαρμακερό, ὅμως δὲν τοῦ ἔκαμε τίποτε. Καὶ ἀπὸ τότε ὄλα τὰ φίδια στὴν Κρήτη δὲν εἶναι φαρμακερὰ» (Ν. Γ. Πολίτης, Παραδόσεις, Μέρ. Α', σ. 110, ἀρ. 196). Ἡ παράδοση αὕτη ἀπηχεῖ παρόμοιαν ἀρχαία, ὅτι ὁ Ἡρακλῆς ἀκαθάραν ἐποίησε τὴν νῆ-

ἀπὸ κάτω ἀπὸ τὸ πλακάκι,
 ψυγημένα¹, μαραμένα²,
 ὥστε νὰ βγεῖ ὁ ἥλιος πέντε κονταρόξυλα³,
 νὰ πάρει ἡ γρᾶ⁴ τὴ ρόκα τση
 κι ὁ γέρος τὸ ραβδί ντου,
 νὰ σηκωθοῦν καὶ τὰ μωρὰ
 ἀπὸ τὴν κοίμησή τους⁵.

Ἄλλοῦ ἢ γηθειὰ συνοδεύεται ἀπὸ ἐνέργειες, πού ἐπιτείνουν τὴν ἀποτελεσματικότητά της. Στους Ἀρμένους τῆς Σητείας π.χ., «Τετάρτη ἢ Παρασκευὴ παίρονομε ἓνα κόσκινο, τὸ βάζομε πίσω ἀπὸ τὴν πόρτα καὶ λέμε τὴ γηθειὰ:

Γελλούδα, ὅταν τὸ σκεφτεῖς
 νὰ ρθεῖς νὰ μὲ πειράξεις,
 μέτρησε τ' ἄστρα τ' οὐρανοῦ,
 τίς πέτρες καὶ τὰ ξύλα
 καὶ τοῦ κοσκίνου τὰ πλουμιά.

σον τῶν θηρίων» (Πολίτης, Παραδόσεις, ὁ.π., Μέρος Β', σ. 797· πβ. Γ. Κ. Σπυριδάκης, Ἡ λαϊκὴ ἐν Κρήτῃ λατρεία τοῦ ἀποστόλου Παύλου, Πηπραγμένα Γ' Διεθνοῦς Κρητολογικοῦ Συνεδρίου, ἐν Ἀθήναις 1975, σσ. 280-281. Ἡ παράδοση μὲ διάφορες παραλλαγές εἶναι εὐρύτερα γνωστὴ στὸν νησιωτικὸ χῶρο· βλ. Στ. Δ. Ἡμέλλου, Ἡ ἀπουσία θηρίων καὶ φιδιῶν ἀπὸ τὰ νησιά κατὰ τὰς παραδόσεις τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ καὶ τῶν ἄλλων λαῶν τῆς Εὐρώπης, Ἐπετηρὴς ΚΑ. 25 (1977-80), σσ. 13-46 (=Τοῦ Ἰδίου, Λαογραφικά. Τόμος Α', Δημῶδεις παραδόσεις, Ἀθήνα 1988, σσ. 178-208).

1. ψυγημένος < ψυγμένος < ψύγω = ψύχω (Ν. Ἀνδριώτης, Ἐτυμολογικὸ Λεξικό, ὁ.π., σ. 432, λ. ψύχω).

2. μαραμένος < μαραίνομαι = συρρικνοῦμαι.

3. Μέτρο τοῦ ὕψους τοῦ ἡλίου στὸν ὀρίζοντα, συνεπῶς καθορισμὸς τῆς ὥρας. Γιὰ τὸν τρόπο αὐτὸ μετρήσεως κλπ. βλ. Α. Ι. Θαβώρη, Τὰ ἐκφραστικὰ μέσα προσδιορισμοῦ τοῦ χρόνου τοῦ ἡμερονοχτίου στὴν Ἀρχαία, Μεσαιωνικὴ καὶ Νέα Ἑλληνικὴ, Θεσσαλονίκη 1959, σ. 111. Βλ. καὶ Ἴω. Τσιφετάκη, Τὸ μετρικὸ σύστημα στὴν Κρήτῃ, Κρητικὴ Ἔστια, τεύχ. 162 (1966), σ. 279.

4. γριά.

5. ΚΑ. χφο ἀρ. 2978, σ. 9, ἀρ. 7 (συλλ. Γ. Καλαμπόκης, Παρασπόρι Σητείας, 1965). Παραλλαγὴ τῆς ἐπωδῆς αὐτῆς, πού ἀποτελεῖ καὶ μιὰ ἀπλὴ μορφή καταδέσμου (βλ. παρακάτω), ἀπὸ τὰ χωριά Ζίρος Σητείας καὶ Καταλαγάρη Ἡρακλείου, βλ. ἀντίστοιχα: Ν. Ρουσομουστακάκης, Βασκανιές καὶ γηθειές, Κρητικὴ Ἔστια, τεύχ. 128 (1963), σ. 323, ἀρ. 4 (=ΚΑ. χφο ἀρ. 2808, ὁ.π., σ. 37, ἀρ. 4) καὶ ΙΑ. χφο ἀρ. 731, σ. 46 (συλλ. Ἐλένη Οὔστομανωλάκη, 1959). Βλ. καὶ Π. Πλατάκη, Τὸ λιακόνι, ὁ.π., σ. 114, ἀρ. 10.

*Κείνη τὴν ἡμέρα δὲν δίδουν τίποτα ἀπὸ τὸ σπῆτι, γιατί ἡ γηθεῖα δὲν πιάνει*¹.

Οἱ μαγικοί ἐξορκισμοὶ ἐπιτιμικοῦ καὶ προστακτικοῦ χαρακτήρα, θεωροῦνται ἐπίσης λίαν πρόσφορο μέσο γιὰ καταπολέμηση τῆς Γελλοῦς. Οἱ ἐξορκισμοὶ αὐτοὶ εἶναι παλαιότατοι καὶ διασώθηκαν ἕως σήμερα ἀπὸ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους².

Ἡ εὐχή (=ἐξορκισμὸς) ποὺ ἀκολουθεῖ (Εἰκ. 2), περιλαμβάνεται σὲ ἀνέκδοτο χειρόγραφο (Σολομωνική) τῶν ἀρχῶν τοῦ 18ου αἰ., ποὺ βρῆκα στὶς Βρύσες Μεραμπέλλου³. Στὸν ἐξορκισμό αὐτὸ διώχτης τῆς Γελλοῦς εἶναι ὁ ἀρχάγγελος Μιχαήλ καὶ ἡ Γελλῶ παρουσιάζεται μὲ δώδεκα καὶ ἡμισυ ὀνόματα⁴.

1. Κλ. χρο ἀρ. 2809, σ. 21 (συλλ. Ἴω. Ἀποδιανάκης, 1964). Παραλλαγή ἀπὸ τὴ Σκοπὴ Σητείας βλ. Κλ. χρο ἀρ. 2808, ὁ.π., σ. 42. Ὁμοίως καὶ στὸ Καρύδι Σητείας «ἄμα ἔκλαιγε τὸ κοπέλι συνέχεια λέγανε πὼς τὸ πειράζανε οἱ Γελλοῦδες — σὰν μάτι ἦτονε — καὶ ἐβάζανε ἓνα κόσκινο πίσω ἀπὸ τὴν πόρτα καὶ μετρούσανε τσι τρύπες οἱ Γελλοῦδες καὶ δὲν ἤκλαιγε τὸ παιδί» (Κλ. χρο ἀρ. 2805, ὁ.π., σ. 183).

Ἡ τοποθέτηση κοσκίνου κλπ. θυμίζει ἀνάλογη συνήθεια τοῦ Δωδεκάμερου νὰ ἐξαπατοῦν τοὺς καλικάντζαρους δένοντας στὸ κρικέλι τῆς πόρτας ἓνα δεματάκι λινάρι, ὥστε, ὅσο νὰ τὸ ξεδιαλύνη ὁ καλικάντζαρος καὶ νὰ μετρήσῃ τίς ἴνες τοῦ λινarioῦ, νὰ λαλήσῃ ὁ πετεινὸς ποὺ διώχνει μακριὰ τὰ δαιμόνια, ἢ ἐξουδετερῶνουν τὸν καλικάντζαρο δίνοντάς του ἓνα κόσκινο νὰ μετρήσῃ τίς τρύπες του κλπ. (βλ. Ν. Γ. Π ο λ ί τ ο υ, Παραδόσεις Β', ὁ.π. σ. 1300, καὶ Γ. Α. Μ έ γ α, Ἑλληνικὰ ἑορτὰ καὶ ἔθιμα τῆς λαϊκῆς λατρείας, Ἀθῆναι 1956, σ. 39).

2. Ἡ Ἐκκλησία ἀναγνωρίζει ἐπίσημα δέκα μόνο ἐξορκισμοὺς (βλ. Θ ε ο χ. Μ. Π ρ ο β α τ ά κ η, Τὸ Πεδουλοχάρτι, ὁ.π., σελ. 402 καὶ 408. Πβ. καί: Μικρὸν Εὐχολόγιον ἢ Ἀγιασματάριον, Ἐκδ. Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθῆναι 1988¹⁰, σσ. 262-273, 283-286 κ.ά.). Στὰ διάφορα ὅμως ἀπόκρυφα βιβλία (Σολομωνικὲς κ.τ.θ.) μὲ τὴ μορφὴ καὶ τὸν χιτῶνα τῶν ἐξορκισμῶν δίδονται, ὅπως εἶναι ἄγνωστο, κάθε εἶδους μαγικά στοιχεῖα, διηγήσεις καὶ εὐχὲς γενικά. Βλ. καὶ Σ τ υ λ. Π. Ν τ ά ν τ η, Ἀπειλητικὰ ἐκφράσεις εἰς τὰς ἑλληνικὰς ἐπιτυμβίους παλαιοχριστιανικὰς ἐπιγραφάς, Ἀθῆναι 1983, σσ. 142-151.

3. Στὶς σελίδες 47-49 (συμβατικὴ ἀρίθμηση). Πρόκειται γιὰ χαρτόδετο κώδικα, διαστάσεων 0,10 × 0,15 μ. κολοβό, μὲ ὑπάρχουσες σελίδες 64, ἐκ τῶν ὁποίων λευκὲς οἱ 9 τελευταῖες. Στὸ προτελευταῖο φύλλο καταχωρεῖται ἐνθύμησις τοῦ ἔτους 1804. Ἐμφανὴς ἡ βίαιη ἀποκοπὴ 4 σελίδων, πιθανῶς μὲ κάποιον ἐξορκισμό (σώζονται ἴχνη σχεδίων). Ἄλλος κώδικας μὲ ὅμοια γραφὴ ἀπὸ τὸ ἴδιο χωριὸ τοποθετεῖται, βάσει σχετικῆς ἐνθυμήσεως, στὸ ἔτος 1728.

4. Ἡ δημοσίευση γίνεται μὲ ἀποκατάσταση ὀρθογραφίας καὶ στίξεως. Ἐντὸς ἀγκυλῶν σημειώνονται τύποι, ποὺ ἔκρινα ὅτι ἀντιπροσωπεύουν χαρακτηριστικὰ στοιχεῖα τῆς ἐποχῆς. Παραλλαγή τοῦ ἐξορκισμοῦ βρίσκεται σὲ νεώτερη Σολομωνικὴ τοῦ 1891, ποὺ σώζεται στὸ χωριὸ Βουλισμένη Μεραμπέλλου (βλ. Μ α ν. Π α π α δ ο γ ι ά ν ν η, Γύρω ἀπὸ τὴν Κρῆτη καὶ τὸν κόσμον τῆς, Θεσσαλονίκη 1981, σσ. 152 καὶ 178. Πβ. καὶ Θ ω μ ᾱ Μ. Π ρ ο β α τ ά κ η, Ὁ διάβολος εἰς τὴν βυζαντινὴν τέχνην, Θεσσαλονίκη 1980, σ. 117, σημ. 324).

κόσμος ἐν τοκεφίλω του· ἔπαυε αὖ
 πάντως ἐν τὸ βουνῶν ἔλαφος ἀνὸ φη
 καὶ ἄμε φάρα χορτάσε· καὶ ἀπὸ τον
 δούρον τῶν θῦ· ὅ· ἄπεχε.

ὅ· χιετέρρα τῆς μιάραι γερού·
 Ὡς κα τῆρ τὸν ἐκτοῦ ὀρθῶν ὄαρχαν
 κερος κέ με χακί με τωπρήθος τρωδῆ
 αἰσθητῶν· κα ἀρχαίῳν ἢ πῆν τεσεν
 αὐ τῶ ὀ παρμῆσφον γίναιον τὸ πῆλεῶ
 μενον γερού· ὡ καυρομένη κα κχο
 χούθω αὐ τῶ ἀνάρηθω τεδέμονε
 παρπλισιάσα αὐ τῆς βαβέασηκτοῦ
 ὑπέρχων δὲ ἐκ τον ποδὸν αὐ τῆς·
 αὐδῆχαι τῆς κε φακῆς αὐ τῆς· κα κὸ
 φαρμὸς αὐ τῆς πε πηρομένου·
 κὸν ἡχες αὐ τῆς πηθαμῆν μίαι· κα
 ἡγῶσα αὐ τῆς ἐκχε εἶ το ἔξο τῶ
 ὄματος πῆ γῆν μίαι· κα κηπνο
 μέγα

Εἰκ. 2. Ἡ σ. 47 τοῦ κώδικα ἀπὸ τῆς Βρύσας Μεραιπέλλου (μέγεθος φυσικό).

«Εὐχὴ ἐτέρα τῆς μιαιῶς Γελλοῦς

Ὡς κατήλθον [κατήρτον] ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ὁ ἀρχάγγελος [ἀρχάνκελος] κὺρ Μιχαὴλ μετὰ πλῆθος στρατιᾶς ἀγγέλων καὶ ἀρχαγγέλων ἠπήνητησεν αὐτὸ τὸ παμίαρον γύναιον τὸ ἐπιλεγόμενον γελοῦν· ὅλη ἀγριωμένη καὶ ἠκολούθουν αὐτὸ ἀναρίθμητοι δαίμονες· παραπλησιάσας αὐτῆς βαθέας νυκτὸς ὑπῆρχον δὲ ἐκ τῶν ποδῶν αὐτῆς αἱ τρίχες τῆς κεφαλῆς αὐτῆς· καὶ οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτῆς πεπυρωμένους καὶ οἱ ὄνυχες [κονήχες] αὐτῆς πιθαμῆν μίας· καὶ ἡ γλώσσα αὐτῆς ἐκχέετο ἔξω τοῦ στόματος πῆχυν μίαν καὶ καπνὸς μέγας ἐβγαίνει ἔξω τοῦ στόματος αὐτῆς· καὶ λέγει πρὸς αὐτὴν ὁ ἀρχάγγελος Μιχαὴλ: Πῶθεν ἔρχει καὶ ποῦ πορεύει, παμίαρον γύναιον, τὸ ἐπιλεγόμενον Γελοῦ; Ἀπεκρίθη καὶ λέγει: Ἐγὼ ἀπέρχομαι στὸν κόσμον ὡς ὄφις, ὡς δράκαινα, ὡς ἔρπετόν, ὡς μύϊαν [μίαν] πετομένην καὶ βρέφη πνίγω· γυναικῶν γάλα ξηρῶν· μυαλὸν ταράξω· ρεματιζομένους ποιήσω· ὀφθαλμοὺς αἱματώσω· κοῖτες [κεῖ ταις] μιάων· ἀδρόγυνα χωρίσω· ἀδελφοὺς ποιήσω σφαγῆναι· φίλους ἐχθροὺς ποιήσω· πρόβατα φοφίσω· βόας καταλύσω· καὶ πᾶσα κακὸν ποιήσω. Καὶ εὐθέως κρατήσας αὐτὴν ὁ ἀρχάγγελος κὺρ Μιχαὴλ ἐκ τῶν δεξιῶν αὐτῆς πλοκαμῶν καὶ λέγει αὐτῆν: Ἀνάγγειλόν μοι, παμίαρον γύναιον, τὰ δώδεκά σου ὀνόματα. Καὶ λέγει αὐτῆ: Μὴ μὲ κακοβασανίσεις καὶ ἐγὼ νὰ σοῦ ἀναγγείλω τὰ δώδεκά μου ὀνόματα· τὸ α' ὄνομα ἐστὶ γελοῦ· τὸ β' ἄμορφοῦ· τὸ γ' ἄβυζοῦ· τὸ δ' μιαιῶ· τὸ ε' βρεφοπνιγούσα· τὸ ζ' αἱματοπίνουσα· τὸ ζ' παραφουκράστρα· τὸ η' μανταρέα· τὸ θ' ψευδομένη· τὸ δέκατον καρτιφαγοῦ· τὸ ια' ἄρκτον καὶ μεσημβρία· τὸ ιβ' μαρμάλον· τὸ ἡμισον πετομένη· ἀλλ' ὅπου εἰσὶν τὰ ὀνόματά σου, ἄγιε Ἀρχάγγελε, τοῦ κυροῦ Μιχαὴλ οὐ μὴ προσέλθω οὐδεμὴ προσεγγίσω εἰς τὸν δοῦλον τοῦ Θεοῦ ὀδεῖνα ἀλλὰ φεύξομαι ἀπὸ αὐτοῦ μίλια φ'. Εἰς (τὸ ὄνομα) τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ἀμήν».

Ἡ παραπάνω εὐχὴ (ἐξορκισμὸς) παρουσιάζει μεγάλη ὁμοιότητα μετὰ «Εὐχὴ τῆς Γυλοῦς», ποὺ διέσωσε ὁ Μιχαὴλ Ψελλός. Καὶ σ' αὐτὴ διώχτης τῆς Γελλοῦς εἶναι ὁ ἀρχάγγελος Μιχαὴλ, ὁ ὁποῖος τὴ συνέλαβε καὶ τὴν ἀνάγκασε νὰ ὁμολογήσῃ τὰ δώδεκα καὶ ἡμισὺ τῆς ἐπίσης ὀνόματα¹. Σὲ ἄλλους ἐξορκισμοὺς τὰ ὀνόματα τῆς Γελλοῦς φθάνουν τὰ ἐβδομήντα δύο², μερικὰ ἀπὸ τὰ ὁποῖα εἶναι ἀκατάληπτα, ὅπως

1. Κ. Σάθας, δ.π., σσ. 576-577, ἀρ. 2.

2. Βλ. π.χ. Δ. Οἰκονομίδου, Ἐξορκισμοὶ καὶ ἰατροσόφια ἐξ Ἑπειρωτικοῦ χειρογράφου, Ἐπετ. Λαογρ. Ἀρχείου Η' (1953-54), σσ. 19-22 («Τῆς στρίγκλας ξόρκι»)· γιὰ τὴ σημασία τοῦ ἀριθμοῦ βλ. Γ. Κ. Σπυριδάκη, Ὁ ἀριθμὸς ἐβδομήντα δύο. Ἀφιέρωμα εἰς Κ. Ἀμαντον, Ἀθῆναι 1940, σσ. 409-418. Ἀναφέρονται ἐπίσης σαράντα ἕνα ὀνόματα τῆς δαίμονος (βλ. Σπ. Λάμπρου, στὸν Ν. Ἑλληνομνήμονα Α', 1904, σ. 507: «Περὶ τῆς Γυλοῦς»), καθὼς καὶ εἴκοσι (Δ. Οἰκονομίδη, δ.π., σ. 22). Πβ. καὶ Α. Delatte, Anecdota Atheniensia. Τόμ. I, Liege-Paris 1927, σ. 99. Ἀπὸ Κυπριώτες χρονογράφους ἡ Γυλοῦ παρουσιάζεται ἐπίσης μετὰ

συχνά συμβαίνει σέ μαγικά κείμενα. Τὰ ὄνόματα αὐτὰ πρέπει, καθὼς πιστεύεται, νὰ ἐκφωνοῦνται ὅλα, γιατί διαφορετικὰ ὁ ἐξορκισμὸς χάνει τὴ δύναμή του καὶ ἡ Γελλῶ εἶναι δυνατὸν νὰ ἐνεργήσῃ βλαπτικὰ μὲ τὴ μορφή καὶ τὸ ὄνομα ποὺ παραλείφθηκε.

Σὲ ἀνάλογον ἐξορκισμό, ποὺ διέσωσε ἐπίσης ὁ Ψελλὸς μὲ τὸν τίτλο «'Ἀποστροφή τῆς μιαρᾶς καὶ ἀκαθάρτου Γυλλοῦς», φαίνεται νὰ ἀνήκῃ καὶ τὸ παρακάτω τμήμα γηθειᾶς «Γιὰ τὸ θιαρμό» (βασκανία), σὲ χρῆση στὸ χωριὸ 'Ἀσῆ Γωνιά Χανίων:

Ὡς ἦσαν οἱ πέντε ἀδελφοί
 κ' εἶχανε μιὰν ἀδερφή,
 τὴν κερὰ Μελετηνή.
 Ἐννιά παιδάκια εἶχενε
 κανένα δὲν τσ' ἀπόμεινε.
 Πύργο χρυσὸ ἐκάνανε
 καὶ μέσα τὴν ἐβάλανε οἱ γι-ἀδερφοὶ τζη.
 Καὶ χάρη Θεοῦ εὐρέθη βαρεμένη¹
 καὶ ἐγέννησε ἀρσενικὸ παιδί.
 Κι ἀκούσανε οἱ γι-ἀδερφοὶ τζη κι ἐτρέχανε,
 τὰ δόσια² νὰ δώσουν.
 τσι χαρὲς νὰ κάμουν.
 Κατὰ χάρις Θεοῦ ἐχτυπήσανε τὴν πόρτα
 καὶ τὴ βρήκανε σφαλιχτή³.
 —'Ἀνοιξέ μας, ἀδερφή μας,
 τὰ δόσια νὰ δώσουμε,
 τσι χαρὲς νὰ κάμουμε.
 —Δὲ σᾶς ἀνοίγω, ἀδέρφιά μου,
 γιατί 'ναι ἡ Σούδα, ἡ Μούδα,

δωδεκάμισι μορφές-ὄνόματα (βλ. Κ. Π. Χ α τ ζ η ι ω ά ν ν ο υ, Τὰ ἐν διασπορᾷ, Λευκωσία 1969, σσ. 52-53). Ἐξορκισμὸ ἀπὸ τὸ χωριὸ Κατσιδόνι Σητείας «Διὰ τσι Γελλοῦδες», ὅπου ἀναφέρονται ἐπίσης δώδεκα καὶ ἡμισυ ὄνόματα, βλ.: Γ. Κ. Σ π υ ρ ι δ ά κ η, Ἐξορκισμοὶ καὶ μαγικοὶ κατάδεσμοὶ ἐκ Κρητικῶν χειρογράφων, ὁ.π., σσ. 61-52. «Φυλακτήριον (=ἐξορκισμὸ) τῆς μιαρᾶς Ζηλοῦ» ἀπὸ τίς Ἄρχάνες Ἡρακλείου, βλ. στὸ περιοδ. «Ἑλληνικὴ Ψυχὴ», τευχ. 1 (1971), σσ. 58-59 (Ζηλοῦ < Γίλοῦ, μὲ προφορὰ τοῦ γ ὠ σ ζ, ποὺ ἐπεκτάθηκε καὶ στὴ γραπτὴ ἀπόδοση τοῦ ὀνόματος).

1. ἔγκυος (βαρεμένη < βάρος, ἀπὸ τὸ βάρος τοῦ ἐμβρύου).
2. τὰ δῶρα, τὰ διδόμενα (δόσια < δόσα < δίδω).
3. κλειστή (σφαλιζω < ἀσφαλιζω).

ἢ κακιά γειτόνισσα,
καὶ θὰ μπεῖ,
νὰ μοῦ πάρει τῶν ἐννιά μηνῶ τὸ παιδί,
τὸ συνωροκαμωμένο¹.

— Ἀνοιξέ μας, ἀδερφή μας,
κι ἐμεῖς κρατοῦμε κονμπούρια, μαχαίρια, σκαπέτια²
νὰ τήνε σκοτώσουμε.

Ἐκείνη δὲν ἐγίνη μουλάρι γῆ μουσχάρι
νὰ μπεῖ νὰ τσῆ πάρει
τῶν ἐννιά μηνῶ τὸ παιδί,
τὸ συνωροκαμωμένο,
μόν' ἐγίνη μύγια
καὶ μπῆκε κοιλιὰ - κοιλιὰ τ' ἀλόγου
καὶ τσῆ πήρε τῶν ἐννιά μηνῶ τὸ παιδί,
τὸ συνωροκαμωμένο.

— Γλακάτε³, ἀδέρφια μου,
πρὶν τὸν ποταμὸ περάσει,
πρὶν στὸ σκαμνὶ τζη κάτσει,
πρὶν τὸν ἄντρα τζη ἀγκαλιάσει,
νὰ τσῆ πάρετε τῶν ἐννιά μηνῶ τὸ παιδί,
τὸ συνωροκαμωμένο.

Ἐγλακοῦσαν καὶ τὴν ἐφτάξανε,
πρὶν τὸν ποταμὸ περάσει,
πρὶν στὸ σκαμνὶ τζη κάτσει,
πρὶν τὸν ἄντρα τζη ἀγκαλιάσει.

— Νὰ μᾶσε δώσεις τῶν ἐννιά μηνῶ τὸ παιδί,
τὸ συνωροκαμωμένο,
ἀπὸ πῆρες τσ' ἀδερφῆς μας.

— Ἀ δύνασθε σεῖς νὰ ξεράσετε
τσῆ μάνας σας τὸ γάλα,
δύναμαι κι ἐγὼ νὰ ξεράσω

1. συνωροκαμωμένο=αὐτὸ ποὺ ἔχει γεννηθῆ στὴν ὥρα, τὸ νεογέννητο (σὺν + ὥρα· βλ. Γ. Ν. Χ α τ ζ ι δ ἄ κ ι, Γλωσσολογικαὶ Ἔρευναι Α', ἐν Ἀθήναις 1934, σ. 223 κέξ.).

2. σκαπέτι = σκαπάνη.

3. γλακῶ = τρέχω (<ἐκ-λακῶ· βλ. Γ. Ν. Χ α τ ζ ι δ ἄ κ ι, Μεσαιωνικὰ καὶ Νέα Ἑλληνικά, τόμ. Β', ἐν Ἀθήναις 1907, σ. 67).

τῶν ἐννιά μηνῶ τὸ παιδί,
 τὸ σννωροκαμωμένο.
 Ἐγιαίρανε γρινιασμένοι, χτικιασμένοι.
 Κατὰ χάρις Θεοῦ εὐρέθη μιὰ προβατίνα,
 φοφισμένη, βαρεμένη
 καὶ ἀρμέγουνε στὸι καταπαλάμες¹ ντως τὸ γάλα,
 καὶ τσῆ τὸ πήγανε καὶ τό 'πτε
 καὶ ἀνατρόπιασε² ἀπὸ τσὶ ἐβδομήντα δυὸ τζη φλέγες
 κι ἐξέρασε ὀβράκια, ὀφιδάκια, λιακονάκια
 κι ἓνα παλικαράκι μὲ τ' ἄρματα ζωσμένο³.

.....

Σύμφωνα μὲ τὴ διήγηση τοῦ Ψελλοῦ, «ἐπὶ τῆς βασιλείας Τραϊανοῦ τοῦ βασιλέως ἦν τις γυνὴ ὀνόματι Μελετινῆ, ἣτις ἐγέννησεν παιδία ἕξ, καὶ συνέλαβεν αὐτὰ ἢ μιὰ καὶ ἀκάθαρτος Γυλλοῦ...». Διδῶντες τῆς ἐδῶ ἀναφέρονται οἱ ἀδελφοὶ τῆς Μελετινῆς ἅγιοι Σισίνιος, Σίνης καὶ Σηνόδωρος, οἱ ὅποιοι καὶ ἐβασάνισαν τὴ Γυλλοῦ, μέχρις ὅτου δώσει ζωντανὰ πίσω τὰ παιδιὰ τῆς ἀδελφῆς τους. «Τότε ἢ μιὰ λέγει στοὺς ἅγιους: Ἄγιοι τοῦ θεοῦ, ἀδύνατόν ἐστι δοῦναι τὰ παιδία, εἰ μὴ πίνω γάλα ἐκ τῶν μασθῶν Μελετινῆς». Ἄφοῦ ὁ ἅγιος πῆρε γάλα ἀπὸ τὴν ἀδελφὴν του, «ἐλθὼν αὐτὸς εἰς τὸν τόπον ὅπου ἐκράτησαν τὴν μιὰν, καὶ ποτίσαντες αὐτὴν τὸ γάλα, καὶ κατ' οἰκονομία θεοῦ ἐξέρασεν τὰ παιδία ζῶντα...», στὴ συνέχεια αὐτὴ ἀναγγέλλει τὰ δώδεκα καὶ ἡμισὺ ὀνόματά της⁴.

Περισσότερο ὅμως ἀποτελεσματικὸ κατὰ τῆς Γελλοῦς ἀπὸ ὅποιοδήποτε ἄλλο μέσο θεωροῦνται οἱ κατάδεσμοι, μαγικοὶ τρόποι προκλήσεως κακοῦ, γνωστοὶ ἀπὸ

1. πάνω στὶς παλάμες τῶν χειρῶν τους.

2. πῆρε διαφορετικὴ, τρομαγμένη ἔκφραση.

3. ΚΑ. χρο ἀρ. 2799, σσ. 45-50 (συλλ. Γ. Ν. Αἰκατερινίδης, 1964).

4. Κ. Σ ἄ θ α ς, ὁ.π., σσ. 573-575 (στὶς σελ. 576-578: «Εὐχὴ τῆς Γυλλοῦς, ὡς ἀνωτέρω, «Εὐχὴ ἑτέρα τῆς Ἀβιζοῦς ἐξορκισμός», «Ἐξορκισμός τῆς Γυλλοῦς ὑπὸ τοῦ ἁγίου Μάμαντος». Παραπλήσιο ἐξορκισμὸ ἀπὸ τὴν Ἱεράπετρα τῆς Κρήτης βλ. Ἰω. Ζω γ ρ α φ ἄ κ η, Ἡ Γυλλοῦ. Φυλακτήριον, Κρητικὸς Ἀστὴρ Δ', ἀρ. 73 (1910), σσ. 572-573. Ὁ ἐξορκισμὸς αὐτὸς παρουσιάζει πρόσθετο ἐνδιαφέρον, διότι περιέχει καὶ τὴν ἀγιολογικὴ παράδοση, ὅτι ἢ πεῦκος, πού ἀπέκρυψε τὴν παρουσία τῆς Γελλοῦς, καταράστηκε ἀπὸ τοὺς ἅγιους Σισίνιο καὶ Ζηνόδωρο, ἐνῶ ἀντίθετα ἢ ἐλιά, πού μαρτύρησε τὴ διέλευση τῆς δαιμονος ἀπὸ κοντὰ της, εὐλογήθηκε: «ἀνθίσης καὶ καρποφορήσης καὶ ὁ καρπὸς σου βρωῖσις ἀνθρώπων ἔλθειν καὶ τὸ ἔλαιόν σου συναχθήσεται». Στὸν ἐξορκισμὸ αὐτὸ ἢ Γυλλοῦ παρουσιάζεται ἐπίσης μὲ δώδεκα καὶ ἡμισὺ ὀνόματα. Γιά τὴν παραπάνω παράδοση πβ. Σ τ. Δ. Ἡ μ ἔ λ λ ο υ, Ἐξορκισμὸς τῆς Γελλοῦς ἐκ χειρογράφων ἐξ Ἀμοργοῦ, Ἐπετ. Λαογρ. Ἀρχεῖοῦ ΙΖ' (1964), σ. 49.

τις διάφορες Σολομωνικές. Με αυτούς πιστεύεται ότι είναι δυνατή όχι μόνο η έξουδετέρωση της βλαπτικής επίρρειας της παιδοκτόνου δαίμονος, αλλά και η αποκατάσταση της υγείας του γιλλουδιασμένου παιδιοῦ.

Οί κατάδεσμοι, γνωστοί περισσότερο με τὰ ὀνόματα δεσίματα και καρφώματα, βασίζονται στην πρόληψη ότι είναι δυνατόν με διάφορα μέσα νὰ ἐπιφέρῃ κανεὶς βλάβη στους ἐχθρούς του. Πρόκειται γιὰ τρόπο συμπαθητικῆς μαγείας παμπάλαιον ἐπίσης και πάγκοινον¹.

Χαρακτηριστικὸ σύγχρονον κάρφωμα δίνει ἡ ἐπόμενη περιγραφή ἀπὸ τοὺς Σκλάβους τῆς Σητείας, ἓνα μικρὸ, σχεδὸν ἀπομονωμένο χωριὸ με ἐλάχιστους κατοίκους. Ἡ ἀφήγησις ἔγινε τὸ καλοκαίρι τοῦ 1982 ἀπὸ γραῖα ἡλικίας τότε 92 ἐτῶν, ὅταν, στὸ πλαίσιο λαογραφικῆς ἔρευνάς μου στὴν περιοχὴ, τὴν ἐπισκέφτηκα στὸ σπίτι της και παρατήρησα στὴν ἄκρη τοῦ τζακιῦ ἀφημένη μιὰ ἀθανατοκορομμύδα², με μπηγμένα ἐπάνω της κομμάτια καλάμι (Εἰκ. 3-4). Ὅπως μοῦ ἀφηγήθηκε ἡ πληροφορητριά μου: «Ἄμα κλαίει τὸ κοπέλι και δὲν κοιμᾶται, ἔχει Γελλοῦδες. Βγάζεις μιὰ ἀθανατοκορομμύδα και βρίσκεις ἓνα μονοκότυλο καλάμι και βγάζεις ἑπτὰ τσιμπίδες. Ἐπειτα βγαίνεις ἀνάδια στὴ θάλασσα, προπάντων Τετάρτη και Σάββατο, και νὰ εἶναι λήγωση³ και λένε τὸ κοπέλι, ἂς ποῦμε Μανόλη, και λέω:

*Στ' ὄνομα τοῦ Μανόλη θὰ καρφώσω τὴ Γελλοῦδα,
τὴ Φρουδού, τὴν Ντανταλοβυζού,
τὴν κακὴ συνεργία⁴ τοῦ κόσμου,
νὰ ἀφήσει τὸ παιδί ἡσυχό,
νὰ κοιμᾶται, νὰ μερώνει
και νὰ μεγαλώνει.*

Τρεῖς φορές σὲ κάθε τσιμπίδι λές ἀπὲς τσι λέξεις. Και καρφώνεις τσι τσιμπίδες στὴν κορομμύδα. Ἐπτὰ τσιμπίδες εἶναι ἀπὸ τρεῖς φορές, εἰκοσιμία φορές τὸ λές. Μετὰ

1. Βλ. Φ. Κουκουλέ, Μεσαιωνικοὶ και νεοελληνικοὶ κατάδεσμοι, Λαογραφία 8 (1921-25), σσ. 302-346, και τόμ. 9 (1926), σσ. 52-108, 450-506.

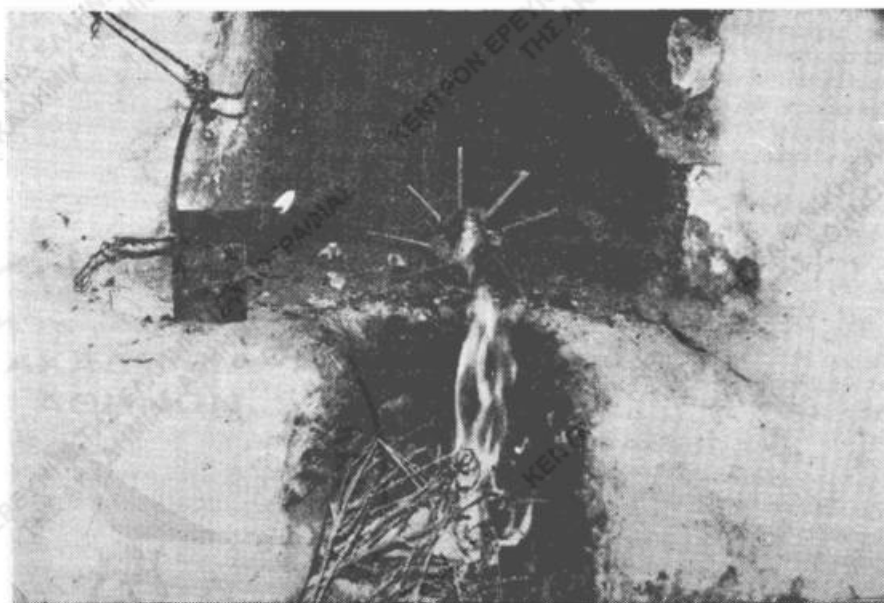
2. ἀθανατοκορομμύδα εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ πολλὰ δημῶδη ὀνόματα τῆς σκίλλης (Scilla ἢ Urginea maritima). Στὸ βολβοφόρο αὐτὸ φυτὸ με τὴ θαυμαστὴ ιδιότητα νὰ βλαστάνῃ και ἀποκομμένο ἀπὸ τὴ μητέρα Γῆ, ἀποδίδονται ἤδη ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα ἐξαιρετικὲς ιδιότητες, ἀποτροπικὲς τοῦ κακοῦ, θεραπευτικὲς, ἐξαγριστικὲς κλπ. (Βλ. Anna J. Papamichael, Birth and plant symbolism. Symbolic and magical uses of plants in connection with birth in modern Greece, Athens 1975, σσ. 75-77. Γιὰ τὴν Κρήτη εἰδικότερα, βλ. Εὐάγγελιας Κ. Φράγκας, Συμβολὴ εἰς τὴν δημῶδη ὀρολογίαν τῶν φυτῶν, Ἀθήναι 1969, σσ. 57-58· βλ. και Μ. Πιττάκης, ὁ.π., σ. 187, λ. ἀσκελετούρα).

3. Γιὰ τὴ φθίνουσα σελήνη, πβ. Γ. Κ. Σπυριδάκης, Ἐξορκισμοί, ὁ.π., σ. 72.

4. κακὴ συνεργία = ὑποπτη συνεργασία (<συνεργῶ).

Εικ. 3. «Κάρφωμα» τῶν Γελλούδων στους Σκλάβους Σητείας.

Εικ. 4. Ἡ «ἀθανατοκρομμύδα» με τὰ καλάμια πάνω της, στὴν «παραστιά» (τζάκι, ἐστία) τοῦ σπιτιοῦ (Σκλάβοι Σητείας).

τὴν κρομμύδα θὰ τῆ βάλεις πάνω στὸν παραστάτη¹ ἢ κοντὰ στὴν παραστιὰ² τρεῖς βραδιὲς καὶ μετὰ τὴν πετοῦν ἔξω. Τῆ βραδιὰ αὐτὴ νὰ μὴ δώσεις τίποτε ἀπὸ τὸ σπῆτι.

Προχθὲς κάρφωσα τσι Γελλοῦδες τοῦ Μανωλάκι τοῦ ἀγγόνου μου, πού 'χε Γελλοῦδες. Φταρμίζον τὸ παιδί, τὸ γλωσσοτρῶνε καὶ τυχαίνει ἓνα κακὸ μάτι καὶ πιάνοννε τὸ παιδί οἱ Γιαλλοῦδες»³.

Ἀνάλογα μὲ τοὺς Σιλάβους γίνεται τὸ ἀκάρφωμα καὶ στὶς Λιθίνες, καθὼς καὶ σὲ ἄλλα χωριά τῆς ἴδιας ἐπαρχίας, ὅπως στὰ Κελλάρια⁴ καὶ τὴ Σφάκα⁵, ἐπίσης καὶ στὸ χωριὸ Χριστὸς Ἱεραπέτρας⁶. Ἔτσι, στὶς Λιθίνες (Εἰκ. 5) «πᾶνε καὶ βρῖσκοννε μιὰ ἀθανατοκομμύδα καὶ ἀπόι⁷ πελεκοῦνε ἐννιά τοιμιπίδες καλάμι καὶ καρφώνοννε τσι Γελλοῦδες στὴν ἀθανατοκομμύδα καὶ λένε:

Ἐπαὲ καρφώνω τὸ Γέλλονδα,
τὰ Γελλούδια,
τὰ μικρὰ Γελλουδάκια,
τὰ μάθια ντως,
τὰ δόντια ντως,
τὰ νύχια ντως,
νὰ λείφοννε ἀπὸ τὸ παιδί σου,
ἀπὸ τὸ παιδί μου,
τὴν κότα μου,
τὸ γάιδαρό μου,
τὰ μνιαρὰ μου⁸.

Τρεῖς φορὲς τὸ λές, Τετάρτη ἢ Σάββατο πρέπει, καὶ νὰ 'ναι λίγωση τὸ φεγγάρι.
Ἄμα τὸ λένε θωροῦνε τὴ θάλασσα, σ' ἀνατολικὸ μέρος νὰ 'ναι. Μετὰ κρεμοῦνε τὴν ἀθανατοκομμύδα ἀπὸ κάτω στὴν καμινάδα καὶ δὲ δίδοννε πρῶμα ἐκείονα τὸ βράδυ,

1. παραστάτης = τὸ μέρος ποὺ τοποθετοῦν τὸ τσουκάλι γιὰ νὰ μαγειρέψουν.

2. παραστιὰ = τζάκι (γιὰ τὴ λ. βλ. Γ. Ν. Χατζιδάκι, Μεσαιωνικὰ καὶ Νέα Ἑλληνικά, δ.π., σ. 313· βλ. καὶ Γ. Ν. Αἰκατερινίδη, Τὰ «καμαρόσπιτα» τοῦ Καρυδίου Σητείας, Ἐπετ. ΚΑ. 22, 1969-72, σ. 37).

3. ΚΑ. χφο ἀρ. 4188, σσ. 38-39 (συλλ. Γ. Ν. Αἰκατερινίδης).

4. ΣΑ. χφο ἀρ. 710, σσ. 77-78 (συλλ. Μαρία Καφφεισάκη, 1969). Πρὶν «δέσουν» τίς Γιαλλοῦδες, γίνεται καὶ ἐδῶ ἡ δοκιμασία μὲ τὸ κόσκινο: «Γιὰ νὰ δοῦνε ἂν εἶχε τὸ κοπέλι Γιαλλοῦδες, ἤβανε ἢ μίνα ντου ἓνα κόσκινο ἀπὸ πίσω ἀπὸ τὴν πόρτα καὶ τὴ νύχτα ἢ Γилоῦ ἀντι νὰ πειράζει τὸ κοπέλι πάει καὶ μετρᾷ τσι τρύπες τοῦ κοσκίνου κι ὥστε νὰ τσι ἀπομετρήσει ξημερώνει καὶ δὲν τὸ ἀγγίζει καὶ κοιμάται· ἄμα δὲν ἤκλαιγε κεινὰ τὴ νύχτα, ἦταν γιλοδιασμένο» (δ.π.).

5. ΚΑ. χφο ἀρ. 2807, σ. 22 (συλλ. Αἰκατερινὴ Δανδουλάκη, 1964).

6. ΚΑ. χφο ἀρ. 3334, σσ. 21-22 (συλλ. Καλλιόπη Τζανιδάκη, 1968).

7. ἀπόι(ς) = μετὰ.

8. τὰ (μ)νιαρὰ: ἀρχικά, ἀκάθαρτα καὶ ρυπαρὰ ὄντα, κυρίως ἐρπετὰ καὶ σαρκοφάγα μικρὰ ζῶα. Μετὰ, κατ' ἐπέκταση, τὰ ζῶα γενικῶς (βλ. καὶ Μ. Πιτυκάκη, δ.π., σ. 625, στὸ λ. μαρβ).

οὔτε βγάζουνε, οὔτε παίρνουνε. Ἐκεινὰ ἡ γυναίκα ἀπὸ θά ρθει νὰ ζητήσει προῶμα, αὐτὴ 'ναί πὸν τὸ τρώει τὸ παιδί»¹.

Εἰκ. 5. «Κάρφωμα» τῶν Γελλούδων στὶς Λιθίνες Σητείας.

Δὲν ἐπεκτείνομαι γύρω ἀπὸ τὴν πίστη τοῦ λαοῦ τῆς Κρήτης καὶ μάλιστα τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν γιὰ τὴν ὑπαρξὴ καὶ τὴ δράση τῆς παιδοφθόρου Γελλοῦς. Παραδόσεις, ἐπωδές, ἐξορκισμοί, καρφώματα καὶ λοιπὰ στοιχεῖα δείχνουν ὅτι ἡ πίστη αὐτὴ ἐξακολουθεῖ καὶ σήμερα νὰ διατηρῆται ζωνηρὴ στὸ Νησί, ὅπως καὶ κατὰ τοὺς ἀρχαιότερους χρόνους².

Θυμίζω μόνο ὅτι ἡ δοξασία γιὰ τὴ Γελλῶ συναντᾶται καὶ ἔξω ἀπὸ τὸν ἑλληνικὸ χῶρο, σὲ βαλκανικοὺς καὶ ἄλλους λαοὺς. Κατὰ τὴν ἐπικρατέστερη ἄποψη, ἡ λέξη σχετίζεται μὲ τὴ βαβυλωνιακὴ *Gellou*, ὄνομα δαίμονος κακοποιοῦ, πού μεταμορφώνεται σὲ πάνθηρα καὶ ἀπάγει τὰ μικρὰ παιδιὰ³.

1. ΚΑ. χφο ἀρ. 3205, ἔ.π., σ. 287· βλ. καὶ σ. 25, 117, 118. Πβ. καὶ Εἰρήνη Παπαδάκη, ἔ.π., σ. 136.

2. Βλ. Φ. Κουκουλέ, Συμβολὴ εἰς τὴν Κρητικὴν λαογραφίαν ἐπὶ Βενετοκρατίας, Ἐπετ. Ἐταιρ. Κρητικῶν Σπουδῶν Γ' (1940), σ. 10. Πβ. Ἐμμ. Παπαδάκη, Μορφὰι τοῦ λαϊκοῦ πολιτισμοῦ τῆς Κρήτης τοῦ 15ου καὶ 16ου αἰῶνος κατὰ τὰς γραμματικαῖς πηγὰς. Ἀθήναι 1976, σ. 118.

3. Δ. Β. Οἰκονομίδης, Ἡ Γελλῶ, ἔ.π., σσ. 227-228.

Ἡ διάσωση τῆς δοξασίας αὐτῆς στὴν Κρήτη πρέπει νὰ ἀναζητηθῆ ὄχι μόνον στὴν παραδοσιακὴ πολιτιστικὴ συντηρητικότητά τῶν κατοίκων της, ἀλλὰ καὶ στὴν ὑπαρξὴ πολυάριθμων Σολομωνικῶν, οἱ ὁποῖες μὲ τὸ περιεχόμενό τους συνετέλεσαν στὴ διαμόρφωση καὶ τῶν ἀντιλήψεων γιὰ τὴ Γελλῶ.

Πρόβλημα ἀποτελεῖ ὁ ἐντοπισμὸς τῆς ἀρχαίας ὀνομασίας τῆς δαίμονος στὶς ἀνατολικὲς μόνον ἐπαρχίες τῆς νήσου. Τὸ φαινόμενο αὐτὸ μπορεῖ βέβαια νὰ προστεθῆ στὶς πολιτιστικὰς διαφορὰς καὶ ἰδιαιτερότητες ποὺ παρατηροῦνται μεταξὺ Ἀνατολικῆς καὶ Δυτικῆς Κρήτης¹. Περαιτέρω ὅμως ἔρευνα στὸν εὐρύτερο νησιωτικὸ χῶρο τοῦ Αἰγαίου ἴσως ὀδηγήσει ὄχι μόνον σὲ περισσότερο ἱκανοποιητικὴ ἐρμηνεία τοῦ φαινομένου αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ σὲ νέες ἀπόψεις ὅσον ἀφορᾷ γενικὰ τὸ θέμα Γελλῶ².

1. Βλ. Γ. Ν. Αἰκατερινίδου, Λαϊκὸς πολιτισμὸς [Κρήτης]. Στὸ συλλογικὸ ἔργο: Κρήτη, Ἱστορία καὶ Πολιτισμὸς. Τόμ. Β', Ἡράκλειο 1988, σ. 523 (ἐκδότης: Σύνδεσμος Τοπικῶν Ἐνώσεων Δήμων καὶ Κοινοτήτων Κρήτης).

2. Πβ. π.χ. τὴ μελέτη: Κ. Π. Χατζηγιάννου, Εἶναι ἡ Γελλῶ - Γυλλοῦ δαιμονικὴ προσωποποίηση τῆς Μεσογειακῆς ἀναμίας; Πρακτικὰ Α' Συμποσίου Κυπριακῆς Λαογραφίας (Λεμεσός, 20-25 Μαΐου 1978), Λευκωσία 1985, σσ. 201-205 (= Λαογραφικὴ Κύπρος ΙΕ', 1985, τεύχ. 35, σσ. 1-4).

RÉSUMÉ

Ghellò dans la tradition populaire de Crète

par Georges Aikatérinidis

Dans cet article nous étudions les croyances du peuple crétois, en particulier celles des habitants de la partie orientale de la Crète, qui concernent Ghellò. Celle-ci est considérée comme une puissance maléfique, une espèce de démon personnifié sous l'aspect d'une femme laide qui provoque la mort ou la cachexie des nouveau-nés et des petits enfants.

Nous citons des récits populaires concernant Ghellò et publions des textes d'exorcismes contenus dans des livres magiques connus sous le nom de «Solomoniques». Nous énumérons les divers moyens qu'utilisent les mères pour la protection de leurs enfants et donnons la description des procédés magiques utilisés, même aujourd'hui, pour le traitement des enfants qui se trouvent sous l'influence nuisible de Ghellò. Les croyances relatives à Ghellò nous sont parvenues directement de l'antiquité. La plus ancienne mention du dit démon se trouve chez la poétesse Sappho de Lesbos (VIII-VII siècle avant J. - C.). Michel Psellos, homme de lettres byzantin (11e s.) mentionne, lui aussi, Ghellò et les croyances de ses contemporains relatives à elle. Ces croyances ne diffèrent pas de celles que nous découvrons de nos jours.